

אראלה שדמי. ארץ מאובטחת: משטרה, שיטור והפוליטיקה של הביטחון האישי. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. 2012. 316 עמודים

גיא בן פורת*

הדיון הציבורי במשטרה ובשיטור בישראל כולל דיווחים על אלימות משטרתית כלפי מפגינים, אוהדי כדורגל או חשודים, תלונות על אוזלת יד משטרתית בטיפול באלימות, בתאונות דרכים ובהגנה על הקניין, ולעתים קרובות אי-הלימה בין תחושות של הידרדרות הביטחון ובין הנתונים והעובדות. הבנת תפקידה ותפקודה של המשטרה, אולי הביטוי המובהק ביותר של המונופול של המדינה על האלימות, מצריכה תשתית תיאורית ועבודה אמפירית מקיפה. ואולם, למרות השפעתה הגדולה של המשטרה על החיים הפרטיים ועל המרחב הציבורי בישראל, המחקר הסוציולוגי והפוליטי בנושא דל יחסית, בעיקר בהשוואה למחקרים העוסקים בצבא ובצבאיות. ספרה של אראלה שדמי, ארץ מאובטחת: משטרה, שיטור והפוליטיקה של הביטחון האישי, נושא אפוא תרומה חשובה לדיון בנושא מרכזי. שדמי, קצינת משטרה בעברה ואקדמאית ופעילה פוליטית בהווה, משלבת בספר ידע אקדמי, ניסיון אישי וסדר יום פוליטי ומציעה מבט חדשני על המשטרה, ויותר מכך על השיטור כמוסד חברתי.

אראלה שדמי משלבת שתי גישות ביקורתיות: האחת נגזרת מתיאוריות ביקורתיות של קונפליקט ותופסת את המשטרה כפועלת למען קבוצות הגמוניות ולמען הסדר החברתי המשרת אותן; האחרת שואבת מהגותו של מישל פוקו ועוסקת בהיגיון השיטורי ובפרקטיקה של שליטה באוכלוסיות מסוימות הנגזרת ממנו. בצד אמפטיה מסוימת לשוטרים ולשוטרות, קורבנות של השיטה שהם משרתים, הספר ביקורתי כלפי המשטרה כארגון, ועוד יותר כלפי השיטור כמוסד חברתי המכונן שיח חברתי מדיד וכופה. עיסוק זה בשיטור כתופעה חברתית, כלכלית ופוליטית ובמקומה של המשטרה כמוסד בחברה המוקרטית הוא התרומה התיאורית המרכזית של הספר. הדיון אינו מצמצם אפוא לתפקידה של המשטרה כזרוע אכיפה וביטחון שמנהלות המדינה והממשלה אלא מתרחב לדיון בשיטור כ"מנגנון ממשלי של שליטה באוכלוסיה וביחסים הפוליטיים והכלכליים שבה, מנגנון שיש לו כוח למשמע, לפקח ולהדיר - אך גם להשגיח, לאפשר ולהניע" (עמ' 21).

על פי שדמי, למשטרה שלושה תפקידים חשובים המגדירים את יחסיה עם החברה: הגנה על ההגמוניה, חיזוק ושימור כוחה של המדינה ושרטוט גבולות הריבונות והאזרחות. מתוקף תפקידים אלה, שאינם מופיעים בהגדרה הרשמית של תפקידה, טוענת שדמי, המשטרה אינה עוסקת במיגור הפשיעה או בשמירה על הסדר הציבורי (מושגים בעייתיים כשלעצמם) אלא ב"ניהול הפחד". מצב החירום הקבוע שמתארת שדמי הוא חלק מאידיאולוגיה המוגדרת "שיטורזום", שבה שיטור הוא דרך מועדפת להתמודד עם תופעות חברתיות. שיטורזום הוא אידיאולוגיה אשר -

מדגישה את חשיבותו של הפיקוח השיטורי כמקור לביטחון, ורואה בפרקטיקה השיטורית הכרח שעליו צריכה להתבסס החברה האזרחית [...] השיטורזום מתגבש

* המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

כאשר ממסגרים תופעות חברתיות כאיומים אסטרטגיים, וכאשר המשטרה והשיטור [...] נתפסים כזרוע מרכזית למיגור של איומים ממשיים או מדומיינים על תחושת הביטחון של התושב והקהילה. (עמ' 123)

אם כן, תופעות חברתיות מוגדרות במושגים של סיכון ביטחוני, וחלופות של פיקוח והפעלת כוח מועדפות על פני מניעה ועל פני טיפול בשורשי הבעיות.

תחושת האיום והשיח הציבורי על התגברות האלימות (של בני נוער או של קבוצות שוליים) אינם מעוגנים בהכרח במציאות אלימה יותר מבעבר. חוקרים ששדמי מצטטת משתמשים במונחים של פניקה או היסטריה ציבורית ומצביעים על פער בין החרדה הציבורית הגוברת מפני אלימות ובין הנתונים שאינם מעידים על שינוי בפועל ברמת האלימות. פערים אלה "מעידים ששיטוריות, או ההצדקה הגוברת להשתמש בכוח משטרי ובטכנולוגיה של שיטור, הם תוצר חברתי ולא כורח המציאות" (עמ' 132). שיח זה של חרדה ואלימות מניע את השיטוריות, והשיטוריות מדגיש בתורו את חוסר הביטחון ואת הצורך בהעצמת המשטרה. אידיאולוגיה זו, טוענת שדמי, מופצת בתמיכת אנשי ציבור ועל ידי מעורבות של המשטרה במערכת החינוך, כניסת אנשי משטרה בדימוס לפוליטיקה ושיח מצומצם ולא ביקורתי בנושאי משטרה ושיטור. טענה זו מעט בעייתית לנוכח סקרים המעידים על אמון נמוך של הציבור במשטרה, ונשאלת השאלה אם השיטוריות אכן משרתת את המשטרה.

את הפער שבין השיטוריות כאידיאולוגיה מושרשת ובין הביקורת הציבורית על המשטרה והאמון הציבורי הנמוך בה מיישבת שדמי באמצעות הסבר מעמדי המבחין בין קבוצות הנהנות מהשגחה ואי-פיקוח (יחס ליברלי) ובין אלה הסובלות מהפקרה ומפיקוח (יחס פטרנליסטי). הסבר אחר נובע מהבנת השיטור כמוסד חברתי המובחן מהמשטרה כארגון. לדברי שדמי, השיטור - כמו השיטור הקהילתי המוצג לעתים כההליך של העצמת קהילות - דווקא מעמיק את שליטת המדינה והמשטרה בחברה ומכונן מחדש את הקבוצות ההגמוניות המבקשות להבטיח סדר חברתי שיבצר את מעמדן ויגן על סגנון החיים שלהן. גם תהליך ההפרטה, הכולל שיתוף של חברות כלכליות העוסקות בשיטור, רשויות פיקוח עירוניות ויוזמות אזרחיות, מחזק את השליטה על אוכלוסיות ועל מקומות אגב העדפה של הגברת האכיפה על פני התמודדות עם הבעיות החברתיות. היגיון ממשלי חדש זה (- governme tality) המעוגן באידיאולוגיה ניאוליברלית מבקש להחמיר את הפיקוח השיטורי על חשבון טיפול של מערכות רווחה, חינוך וקהילה. לא רק המשטרה אלא גם גורמים אזרחיים ופרטיים מגויסים כשותפים למתן מענה לתחושות החרדה ואי-הביטחון הרווחות בציבור. שיח זה של חרדה מאלימות ושאיפה לסדר פועל לטובת -

חיזוק משמעותי של האכיפה הכוחנית והשיטוריות, ומכרסם בריבונותה ובסמכותה של המדינה, תוך חיזוק המשטר התאגידי והמדיניות הניאו-ליברלית. שיח כזה עושה שימוש בחרדות הציבור ופועל להרחבתן. שיח כזה מקדש פרשנות כוחנית ומעמדית של הפשיעה והאלימות, ודוחה נסיונות לערער על הגישה הניאו-ליברלית ולאפשר פרשנות אחרת לאלימות, כזו המקשרת בינה לבין המצב

הניאורליברלי והשינויים בתפקיד המדינה. שיח כזה אינו מאפשר התמודדות אמיתית עם האלימות אלא רק הרחקתה ממרחביו של המעמד הבינוני. (עמ' 156)

התמורות בשיטור שמתארת שדמי בספר מתבטאות בחקיקה המקנה למשטרה (ולגופים שיטוריים אחרים) סמכויות נרחבות באבטוח המרחב הציבורי ובפיקוח עליו, בבניית קהילות סגורות מאחורי חומות ובהגדרה של קבוצות ואנשים (אזרחים פלסטינים, פעילי שמאל או מהגרי עבודה) כסיכון ביטחוני המצדיק הפעלת כוח וסילוק מהמרחב הציבורי. שימוש במונחים מעורפלים כמו "ביטחון הציבור" ו"אלימות" מאפשר את הפעולה האגרסיבית ולעתים שרירותית של העוסקים בשיטור (משטרה, פקחים, כוחות שיטור פרטיים). השרירותיות הזו מתקיימת במבנה מוגדר יחסית שבו קבוצות חזקות נהנות מהשגחה, הגנה וחופש, בעוד קבוצות חלשות ומוחלשות מופקרות ואינן זוכות להגנה אך נתונות לפיקוח מתמיד והדוק.

בצד החשיבה המקורית שמציע הספר והזרקור שהוא מפנה אל המשטרה והשיטור, הוא אינו שלם מהבחינה התיאורטית, וחסרים בו תימוכין אמפיריים למקצת מהטענות. היחסים בין המשטרה, המדינה, החברה והכלכלה דורשים מסגרת הסבר סדורה, ומושגים כמו הגמוניה, הפרטה ומשטר תאגידי דורשים הגדרה ברורה. נוסף על כך, נדרשת הבחנה חדה יותר באילו מקרים השיטוריים הוא שיח יזום בידי המשטרה המנחיל תחושת פחד ומצב חירום, ומתי מדובר בהתמודדות עם מצב איום אמיתי דוגמת הפשע המאורגן. חולשה תיאורטית אחרת בספר היא הקושי להסביר את הסתירות והמתח שבין השיטוריים כאידיאולוגיה ופרקטיקה המוכוונת בידי המדינה והמשטרה כדי לחזק את כוחן ובין תהליכי ההפרטה המחלישים אותן. כך, הטענה שהמשטרה "מועצמת כמוסד חברתי" (עמ' 125) כתוצאה מהשיטוריים אינה משכנעת לנוכח הדימוי הציבורי שלה וחולשתה הפוליטית בהשוואה לצבא. יהיה נכון יותר לטעון שהשיטור מתחזק כמוסד חברתי בעוד המשטרה - כארגון המופקד על השיטור מטעם המדינה - נחלשת. הפגיעות של המדינה והמשטרה קשורה לסתירות במבנה הקפיטליסטי ולמתח המתמיד בין הגיון המדינה ובין הגיון ההון. כך, גם אם המשטר התאגידי והמשטר הניאורליברלי זקוקים למדינה ולמשטרה הציבורית, שימורן רחוק מלהיות מובן מאליו, כפי שהכותבת עצמה מסיקה.

הנתונים והעובדות המובאים בספר הם עשירים ומעניינים, אך חסרה מתודולוגיה שיטתית ומסודרת. בכמה מהמקרים שבהם אין תימוכין לטענות נאלצת הכותבת להישען על הנחות והשערות. כך למשל לגבי נוכחות של נציגי משטרה בוועדת התכנון ("אינני יודעת עד כמה נפוץ ההליך הזה בישראל", עמ' 86); פעילות משטרה כחלק מתכנית של ראש עיר לייחד שכונה ("אין באפשרותי לאשש השערה זו", עמ' 88); תכניות למאבק באלימות בבתי הספר ("יש להניח שזה יוצר אווירה של פחד ואיום בכיתה", עמ' 127); או שימוש של מאבטחים בפרופיל אתני ("מעניין יהיה לברוק", עמ' 168); "אפשר להניח כי המאבטחים שואפים לסלק כל מה שנראה כבעייתי", עמ' 173). חסר זה של נתונים מצביע על הצורך במחקרים נוספים שילכו בעקבות ספר זה ויעשירו את הדיון הציבורי.

מסקנתה של שדמי מטרידה: במשטרה ובשיטור טמון פוטנציאל אנטי-דמוקרטי שעלול להביא לסחף בערכים הדמוקרטיים. והלקח: עלינו כחברה לחפש חלופות להיערכות של חוק וסדר. מסקנה ולקח אלה, בין שמקבלים אותם ובין שלא, מצטרפים לתובנות אחרות בספר מקורי, מעורר מחשבה וראוי לקריאה.